

NyS

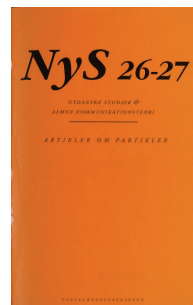
Titel: Kongen af Danmark s bolsjer

Forfatter: Lars Brink

Kilde: *NyS – Nydanske Studier & Almen kommunikationsteori* 26+27.
Artikler om partikler, 2000, s. 35-42

Udgivet af: Dansklærerforeningen

URL: www.nys.dk



© NyS og artiklens forfatter

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

KONGEN AF DANMARK S BOLSJER

Om tilhørsræpositionen s

AF LARS BRINK

En af Sveriges store sprogforskere, Bengt Sigurd, skrev i *Språkvård* (1995) om "Konungens av Danmark bröstkarameller och genitivreglerna". For ti år siden skrev jeg selv i *Nysvenska Studier* (1986):

Forleden dag opdagede jeg, at dansk og svensk ikke har nogen kasusbøjning af substantiver. Glædestrålende fortalte jeg en beundret kollega om opdagelsen og ventede i mit stille sind at få rejst en rytterstatue. Den store grammatiker hørte venligt på mig og erklærede derefter, at han var enig med mig i, at man godt kunne fortolke genitivs-'et som et selvstændigt ord, hvorved der ikke foreligger bøjning. Man kunne dog også vælge at fortolke det som et bøjningsmærke, der i så fald bøjede – ikke substantiver, men – nominaler.

Kollegaen var Christer Platzack, men det skulle såmænd ikke undre mig, om det alligevel er Bengt Sigurd, der for mange år siden har lanceret ideen om, at genitivs-s bøjer nominaler. I hvert fald er der altså en vis tradition i Sverige for at analysere sådan.

Jeg agter i det følgende at argumentere dels for, at bøjning af nominaler (nominal-fraser) er meningsløst, dels for, at den rette lingvistiske beskrivelse af det "løse" genitivs-s i dansk og svensk er en anden, langt mere interessant og radikal. Men først vil jeg takke min gode bekendt Bengt Sigurd, som jeg i høj grad respekterer, for artiklen. Bengt Sigurds niveau er så højt, at det inspirerer.

1) Begrebet bøjning er i sprogvidenskaben knyttet til *ord*. Et morfem, kaldet rod-morfem, får i samme ord – foransat, efterstillet eller ved aflyd – tilknyttet et andet, men positionsbundet morfem, som semantisk lægger sig til det første, dvs. oplyser noget om det (derved betegnede fænomen). Det samme gælder afledning, og forskellen mellem bøjning

- og afledning er ikke afklaret, men en række tendenser er tydelige. Det er uden almindelig tradition at tale om bøjning af andet end ord.
- 2) Hvis man udvider begrebet bøjning til at omfatte flerords-udtryk fx led, kommer man til at mangle en uundværlig term for ordbøjning, eftersom det er en vigtig forskel mellem sprogene, at nogle har vidtløftig ordbøjning fx finsk, latin, islandsk, andre kun en smule bøjning fx dansk, svensk, engelsk, og andre igen slet ingen bøjning fx kinesisk.
 - 3) Hvis *Dronningen af Englands trone vakler* skal kaldes bøjning af *Dronningen af England*, så må *of the house* i *The top of the house* eller *af det store overskud* i *Det meste af det store overskud* også være det, nemlig genitiv, men så må *uden min hjælp* også være bøjning, nemlig abessiv, og *i den lille kirke* inessiv, ja ret beset må vel også *røde fodformede sko* være en rød-bøjning. Men et sådant bøjningsbegreb bliver ligegyldigt, eftersom alle sprog har den slags konstruktioner og altså alle bliver bøjningssprog.
 - 4) Det der ligger i Sigurds nye begreb bøjning, er jo simpelthen *syftning*, vel det vigtigste syntaktiske begreb overhovedet. Altså dette, at et morfem "syfter" på andre. (Vi har desværre ingen term for det på dansk. *Går på* og *lægger sig til* kommer ret nær). Fx præpositionen i forhold til sit regimen, det attributive adjektiv i forhold til nominalets hovedord, subjeks-prædikativet i forhold til subjektet. Det kan kun øge den almindelige forvirring at begynde at kalde syftning for bøjning. (Men det er på høje tid at finde et internationalt ord herfor. Eng. *refer* er ikke bredt nok).

I øvrigt har Sigurd ret i, at det i bøjningssprog er almindeligt, at alle ord i et nominal bøjes i de samme bøjningskategorier for hvert underled, fx isl. *hinn rauði bolti hinnar litlu meyjar sprakk* 'den lille piges røde bold sprak'. Men det er hvert ord for sig i nominalet, der bøjes, ikke nominalets underled som sådanne. Dette kaldes kongruens.

Lad mig udbasunere mit feltråb: Bryd aldrig den grammatiske tradition uden udtrykkelige argumenter.

Den rette analyse af de løse *s*'er i dansk og svensk fx *manden vi lige mødte's kone* er, at det oprindelige genitiv-fleksiv i talesproget er blevet et selvstændigt ord, nemlig en præposition. Det er faktisk ikke nødvendigt her at give en deskriptiv definition af *et ord*. Jeg gør det dog gerne, men spørgsmålet er så fundamentalt, at argumentationen herfor kræver sin egen afhandling:

Morfemer, der syfter på hinanden, og som i sproget kun kan have deres pågældende semantiske relation ved at stå side om side dog evt. adskilt af andre sådanne, udgør ét ord.

Enhver kan imidlertid se, at *s* opfører sig ganske som andre præpositioner bortset fra, at det obligatorisk står lige efter sin styrelse. Hvilket ikke bør forlede os til at kalde det en postposition, thi præpositioner har ikke foranstilling som definitorisk egenskab (det har de kun i den latinske pålydende betydning), hvilket let ses af, at adskillige præpositioner kan være efterstillede (*mand og mand imellem, huset har jeg set på* osv.). Betydningen er 'tilhørsforhold' ganske som eng. *of* eller dansk *til, på, af* (*faderen til drengen, spidsen på sværdet, en af mine venner*), og dette tilhørsforhold præciseres ofte nærmere af konteksten. Hvortil kommer de syntaktiske oplysninger: 'Her slutter ejermands-leddet' og 'her begynder ejendoms-leddet'.

(Hvis nogen ligeså stille skulle operere med den orddefinition, at et ord er et udtryk, der kan optræde som enkeltordsytring, og som ikke består af flere sådanne, må jeg skuffe dem med, at denne definition ikke er deskriptiv. *s* kan selvfølgelig ikke stå alene, men det kan et ubetvivleligt ord som *og* heller ikke).

Hine enkelte læsere, der umiddelbart kan gennemskue min orddefinition som sand, vil se, at *s* bliver et selvstændigt ord: Det kan syfte på hvad som helst, uden at stå klos op af dette (fx *købmanden på hjørnet s kaffe*).

Det er vigtigt at indse, at når det i talesproget må hedde *købmanden på hjørnet's kaffe* med gruppegenitiv (som Jespersen døbte den) og ikke kan hedde *købmandens på hjørnet kaffe* (hvad der i dansk har været umuligt i generationer og også i svensk ifølge Sigurd krænker ethvert "uspoleret" øre), så foreligger dette selvstændige ord, *s*, naturligvis også i *købmandens kaffe*. Én gang et ord, altid et ord. At fastholde bøjning i sidste tilfælde ville være ligeså absurd som at hævde *til* som selvstændigt ord i *til det ærverdige Lund*, men som bøjningsmærke i *til Lund*.

Præpositionen *s* bliver dermed enestående i to henseender. Det bliver det eneste ord – bortset fra interjektioner og lydord – der selv i distinkt tale udgør mindre end en stavelse. Dette er hidtil ukendt i vore sprog – og naturligvis grunden til at, at det ser mystisk ud på tryk – men bør ikke skræmme os fra analysen, for selvfølgelig er det en erfarings sag og ikke en definitionssag, at ord normalt er på mindst en stavelse. Talrige sprog har ord på under en stavelse.

Præpositionen *s* bliver også den eneste obligatorisk post-positionelle præposition.

Når *s* ikke længere er et bøjningsmærke, mister alle substantiver med et slag en hel kasus og i dette tilfælde alle kasus, for der var jo kun to tilbage, og i sprogets verden er 1 kasus = 0. Udviklingen er altså et helt naturligt led i den bøjningsforenkling, der er sket – omend med mange modbevægelser – i de indoeuropæiske sprog siden 3500 f. Kr. Og en langt mere raffineret forenkling end de stærke tendenser, der tidligere har været til at afskaffe genitiv, nemlig at lade eksisterende præpositioner træde i stedet: *af, på, til* m.fl. Den sidstnævnte udvikling er kommet længst i norske dialekter, hvor præp. *til* helt kan erstatte genitiv: *kaffin til Ola* 'Olas kaffe'.

Johannessen (1989) kalder genitivs-*s* for et klitikon. Et klitikon er efter den almindelige – og som sædvanlig begrædeligt vage – opfattelse et ord, der udtalemæssigt står i særlig intim forbindelse med det foregående ord (enklise) eller det følgende (proklise). Og det passer på *s*, eftersom dette – qua ikke-stavelsesdannende samt den større efterfølgende end foregående semantiske grænse – nødvendigvis må høre til samme stavelse som det foregående ords sidste. Imidlertid er der den forskel mellem *s* og alle tilfælde, der traditionelt kaldes klitika, at det ved disse drejer sig om særlige udtaler af ordet. Fx *tog'na* (Johannessen erkender dette). Jeg ser derfor ingen grund til at kalde *s* for et klitikon, men man kan jo præcisere definitionen, som man vil. Det væsentlige er imidlertid, at egenskaben klitikon ikke udelukker egenskaben selvstændigt ord, tværtimod. Et klitikon er – trods tilnærmelse til orddel – et eget ord. Ingen ordbog drømmer om at optage *tog'na* som en selvstændig artikel, altså et selvstændigt ord, eller fx *katte* (*kan ikke*).

Et morsomt symptom på, at ovenstående analyse ikke bare er rigtig, men også har slået rod i folkesjælen, er skriftlige forkortelser. Som bekendt er det almindeligt, at en skreven forkortelse gælder alle ordets bøjningsformer. *Forf.* kan stå for *forfatter, forfatteren, forfattere, forfatterne*, men i "genitiv" kræver sprogfølelsen, at *s* medtages: *De ital. forf:s rettigheder*. Det er jo et selvstændigt ord! Jf. etablerede forkortelser som *Kgs. Lyngby, Kgs. Have*. Et gammelt modeksempel er *Dr. Tvergade Dronningens T.*'

Et andet symptom har vi i den almindelige folkelige måde at skrive apostrof + *s*. Det er naivt at tro, at dette i synderlig grad kommer fra engelsk, for dels er der talrige eksempler langt tilbage i 1800-tallet, hvor påvirkningen fra engelsk var beskedent, dels behøver man ikke at vandre mere end en time rundt i New Yorks gader for at se, at der i virkeligheden råder kaos i dagens faktiske engelsk: *mens, men's, mens'* veksler fx kaotisk, og for øvrigt siger det

sig selv, at gennemsnitsmennesker ikke kan håndtere den rent skriftlige forskel *s/s/s/es*. Det er naturligvis heller ikke fra engelskundervisningen, at apostroffen er kommet. De ret få, der har lært sig den akademiske brug af apostrof i engelsk, har naturligvis også lært sig den docerede brug heraf i modersmålet. Nej, apostroffen er et folkesjælens symptom på, at *s* ikke er en rigtig bøjningsendelse – og det har folkesjælen så evig ret i. Derfor skal jeg hermed opfordre de berørte sprognævn i Danmark og Sverige til at overveje at frigive *'s*. Det ville også give en behagelig overensstemmelse mellem skiltesprog og almindelig professionel prosa (hvor Nævnenes anbefaling jo har sejret). Man ser i Danmark knap et skilt med genitivs-*s* uden apostrof eller anden særmærkning, ja, da jeg en dag i København så et *PETERS SKOSERVICE*, fik jeg, der aldrig selv anvender ureglementeret *'s*, en regulær sprogfejlsoplevelse; det så simpelthen forkert ud på et skilt! Et tredje argument for frigivelsen af *'s* er, at man herved ville få en udmærket mulighed i skrift for at gengive konstruktioner som *købmanden på hjørnet's kaffe*, *Kampen om Solgaarden's anmeldelse* (filmen handler om kamp). De føles jo med rette forkerte uden apostrof, og man tvinges til omskrivning.

En tredje følge af selvstændiggørelsen af *s* er følgende. Lytter man som jeg opmærksomt til frit talesprog, vil man undertiden kunne høre en tænkepause foran *s*, fx *hendes mor – første mand*. Det kan godt kaldes en sprogfejl, en ufuldkommenhed eller famlen, men det interessante er, at der aldrig er pause foran fleksiv: *Mand – en, fugl – ene, bi – er, elsk – ede*.

Et fjerde og sidste symptom på, at *s* er indgået i sprogfølelsen som et selvstændigt ord, er konstruktioner som *Den rige mands bil var større end den fattiges*. Tilsyneladende er adjektivet bøjet i genitiv, hvad der ellers hører den tidlige middelalder til, men i virkeligheden er der jo tale om *Ellipse af mand (og bil)*. Imidlertid forekommer der aldrig ellipse af rod-morfem foran fleksiv, kun af hele ord. Vi kan ikke sige

Hellere én frisk kylling end to gamleer!

Du har plaget mig tre gange i år, og sidste årede du mig femme!

Næppe noget sprog i verden har den slags konstruktioner. Når vi indser, at *s* er et selvstændigt ord, bliver former som *stores*, *smås* ikke mærkeligere end præpositionsled med ellipse af styrelsens hovedord: ... *med den store*.

Jeg understreger, at de 4 symptomer netop skal forstås som symptomer. Mange lingvister beviser, at hvad som helst *x* er hvad som helst *y*, blot fordi *x*

har nogle (overraskende) egenskaber fælles med *y*. Selvfølgelig er der intet definitivisk i vejen for, at man kan have pause foran et fleksiv, ikke underforstå et fleksiv i en skriftlig forkortelse osv. Beviset på, at *s* ikke længere er et fleksiv, men et selvstændigt ord, er, at det ikke længere er *positionelt bundet til et bestemt* (rod- el. stamme-) *morfem*. Ligesom præpositioner syfter det på et led, uanset hvilket ord dette led begynder eller slutter med. De 4 symptomer på, at *s* er et ord, beviser, at sprogbrugerne for længst har foretaget en sådan analyse (ubevidst) og derefter justeret sproget i samklang hermed.

Er genitiv nu helt forsvundet fra talesprog? Nej, der er stadig en lille rest tilbage i pronominerne, ganske som der dér også er en rest af akkusativ. Faktisk er der i dansk kun 4 og i svensk kun 1 eneste pronomen tilbage med ægte genitiv-former:

Dansk	Svensk
den:	den:
dets ['d̥eðs/'d̥Iðs], jf. <i>det</i> ['d̥I]	dess ['des:]
deres	deras
vi:	
vores	
I:	
jeres (jf. akk. <i>jer</i>)	
hvem:	
hvis	

Hvorfor er disse former nu ægte bøjningsformer? Fordi tilhørs morfemets form viser, at de syfter på lige præcis det foregående morfem. Fx viser svensk *dess* ved forlængelsen af [s] og tabet af [n] og – som genitiv af *det* – vokalændringen af [e:] (ændringer, der hører med til bøjningsmærket), at der befinder sig et ejermands-leds hovedords rod lige til venstre for fleksivet. Ganske tilsvarende viser fx *-er* i *de mange blå biler på gaden*, at der befinder sig et flertals-leds hovedords rod lige til venstre for *-er*.

Det er ikke nok til at gælde for bøjning, at et morfem siger noget om et nabomorfem; det skal semantisk syfte på nabomorfemet. Fx siger morfemvarianten [es], at ejermands-leddet slutter på en hvislelyd, men den syfter ikke semantisk på netop hvislelyds morfemet. Jf. *præsidenten af Schweiz's natbue*.

I dansk er *dens* altså uægte bøjning (*s* udpeger ikke ejermands-leddets hovedord, for i fx *pigen, som åd den, s hånd skælvede* står hovedordet ikke sammen med *s*. Svensk skelner mellem den ægte genitiv *dess*: *flickan som åt dess hand darrade*, og den uægte *dens*: *flickan som åt den s hand darrade*.

I dansk erstattes den ægte genitiv *dets* [ˈd̥eðs/ˈd̥l̥ɪs] ofte af det regelmæssige *det s* [ˈd̥l̥s].

Naturligvis ligner disse ægte genitivmorfemer, fx *ras* i *deras*, og præpositionsmorfemet *s* hinanden både i form og indhold. Så meget, at man oplever en historisk årsagssammenhæng (som jo i øvrigt er sand). Sådanne ligheder er almindelige i sprogene: Morfemet *papp* ligner morfemet *papper*, *man* ligner *människa*, afledningsmorfemet *-lig* (fx *brunlig*) ligner *ligne*, *han* ligner *hun*, *eje* ligner *egen* – helt enkelt, fordi de engang var samme morfem. Slige morfemer vil jeg døbe *simulante*.

De andre pronominer på – *s*: *hans, hendes* osv., må opfattes som *han* osv. + det selvstændige ord *s*, altså helt parallelt med substantiv + *s*. Og *min, din, vor* (sv. *vår, våran*), det poetisk arkaiserende *jer* (sv. *er, eran*) er ifølge klog tradition ikke genitiv, men selvstændige possessive pronominer med egen køns- og talbøjning.

De 2 genitiver i svensk, *dess, deras*, og de 5 i dansk, *dets, deres, vores, jeres, hvis*, opfylder altså de sprogvidenskabelige krav til genitivbøjning, men det bør kaldes *marginal bøjning*, ganske som akkusativerne *mig, dig, ham/ honum, hende/henne, dem* i forhold til nominativerne bør kaldes *marginal bøjning* og ikke regnes på linje med finsk/latinsk/islandsk bøjning. Det er almindeligt i bøjningssvage sprog at finde sporadisk bøjning, usystematisk eller gældende ganske få ord. Fx har dansk en marginal titulativbøjning: *Konge-kong, fyrste-fyrst, greve-grev, herre-herr, frue-fru*, hvor kortformen signalerer 'titel', fx *grev Gert*. Marginal genitivbøjning har vi naturligvis også i former som Jesu lignelser, Pauli breve.

En anden rest af genitivbøjning har vi, når det trods alt stadig er muligt at sige fx *min fars og mors hus* i stedet for det mere mundrette *min far og mors hus*. Eller rettere: Disse "dobbel-genitiver" tolkes vist bedst – psykologisk og systematisk – som indeholdende den selvstændige tilhørspræposition *s* parallelt med fx *jeg tænker på min far og på min mor* (korrekt?), men den mærkelige fordobling af præpositionen *s* er et levn i nutidssproget af den oprindelige, ægte genitivbøjning.

Stort set er altså genitiv og dermed kasusbøjning forsvundet fra de skandinaviske sprog. Ja, men ikke fra skriftsproget, vil nogen måske indvende.

Det mener jeg nu hviler på det forkerte syn, at tale og skrift skulle være forskellige sprog. Men det bliver en anden historie end den, jeg ville fortælle. Kort fortalt ser jeg tale og skrift som to medievarianter af samme sprog, omend med tendenser til selvstændiggørelse. I skandinavisk tale er genitiv næsten forsvundet, en udvikling, der ikke klart afspejler sig i skriften, der har den konvention at samle tilhørspræpositionen til det foregående ord – med eller uden apostrof – og at undgå konstruktioner som *jeg kender hende der går derovres mor*, men i øvrigt følger talesproget. Nogen egentlig genitivbøjning er der heller ikke i skriftsproget isoleret betragtet (bortset fra den nævnte marginale), eftersom jo også her *hendes, der går derovre, mor* er umuligt. Der er blot tale om en manglende evne til at afbilde talesproget.

L I T T E R A T U R

- Brink, Lars (1986): Om begreberne rigssprog, standardsprog og dialekt. *Nysvenska Studier* 66.
- Johannessen, Janne Bonde (1989): *Klitika – en avgrensning*. Norsk Lingvistisk Tidsskrift 2.
- Sigurd, Bengt (1995): *Konungens av Danmark bröst-karameller och genitivreglerna*. Språkvård 1.